

JYRI MANNINEN

Akateemisten työttömien elämäntilanne – Löytyisikö siitä lähtökohta työvoimakoulutukselle?

Työministeriön ennusteen mukaan Suomessa on vuoden 1994 lopussa 200 000 pitkäaikaistyötöntä, ja työttömyysasteen odotetaan asettuvan pysyvästi yli kymmenen prosentin. Suomi on siten ennätysajassa saavuttanut ja osin ylittänytkin yleiseurooppalaisen tason. Kyynisen aikuiskasvattajan näkökulmasta katsoen on siten syntymässä tilanne, jossa huomattavan suuri osa työvoimasta olisi periaatteessa 'vapaa' kehittämään itseään ja opiskelemaan uutta.

Käytännössä asenteet ja asetukset rajoittavat tätä mahdollisuutta melko tehokkaasti: työttömän ajankäyttöä koskevat säädökset ja työttömyyden aiheuttamat henkiset

paineet suosivat passiivista eristäytymistä aktiivisen itsensä kehittämisen ja mielekkään ajankäytön kustannuksella. Uuden ammatin opiskelu aikuisiällä ei varmaankaan houkuttele, ellei toiveita työllistymisestä ole edes ko. ammatin nykyisillä taitajilla.

Aikuiskoulutusjärjestelmän ongelmiksi nykyisessä työllisyystilanteessa voidaankin mainita perinteisen markkinavetoisen täydennyskoulutuksen kriisi. Tämä ns. "training for jobs"-malli (Taylor & Ward 1988) ei enää toimi, koska työpaikkoja ei ole. Mikä sitten voisi olla aikuiskoulutuksen rooli tässä uudessa mutta melko pysyväksi oletetussa tilanteessa?

Työvoimakoulutuksen tehtäviä on perinteisesti arvioitu ja määritelty kartoittamalla olemassaolevaa tarjontaa tai/ja innovoimalla erilaisia tehtävidimensioita liittämällä tarkasteluun ideologia lähtökohtia (esim. Taylor & Ward 1988; Watts 1983); jälkimmäisestä lähestymistavasta on tälläkin foorumilla esitetty juuri ansiokas lisäjäsennys (Silvennoinen 1993). Muita lähestymistapoja työvoimakoulutuksen suunnittelulle ja jäsentämiselle voisivat olla koettuihin ja havaittuihin tarpeisiin pohjautuva tarjon-

ta (esim. Walters 1993) tai kohderyhmäanalyysistä lähtevä tarkastelu (Manninen 1993c), mihin tämä artikkelikin pyrkii.

Artikkelissa esitetyt ajatukset pohjautuvat pääosin Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen piirissä jo pitkään käynnissä olleisiin työttömyyttä ja työvoimakoulutusta käsitteleviin hankkeisiin, joissa on selvitetty erityisesti akateemisten työttömien elämäntilanteita, työvoiman liikkuvuutta ja työvoimakoulutuksen

vaikuttavuutta (Koivuniemi 1991 ja 1992; Lindroos 1993; Manninen 1993a-d; Onnismaa 1993). Kirjoittaja on myös työskennellyt vierailijana tutkijana Englannissa Surreyn yliopistossa, jolle on myönnetty Eurooppalaisen sosiaalirahaston (ESF, European Social Fund) rahoitus työvoimakoulutuksen suunnittelua ja järjestämistä varten.

TYÖTTÖMYYS ELÄMÄNTILANTEENA

Aikuiskoulutuksen suunnittelun yhtenä lähtökohtana voitaneet pitää kohderyhmäanalyysia. Erityisen tärkeää tämä olisi työttömien kohdalla, koska työttömyys on hyvin yksilöllinen muutos- ja kriisitilanne. Valitettavan usein käsitykset työttömyydestä pohjautuvat kuitenkin ennakkoluuloihin tai viranomaisyössä saatuun 'näppituntumaan', joka ei kuitenkaan välttämättä vastaa todellisuutta. Esimerkiksi työvoimaviranomaisten käsitys akateemisista työttömistä erityisen ongelmallisena kohderyhmänä selittyneellä, että tutkimukseeni (Manninen 1993c) osallistuneista akateemisista työttömistä työnhakijoista vain 6 prosenttia oii hakenut ja saanut paljon tukea työvoimatoimistosta, kun valtaosalla kontakti oli rajoittunut ilmoittautumiseen. Viranomaisten 'näppituntuma' perustuu siten ongelmallisimpien tapausten käsittelyyn, jolloin valtaenemmistö ja heidän erityistarpeensa jäävät huomioimatta.

Työttömyystutkimuksestakaan ei ole juuri ollut apua kohderyhmän hahmottamisessa, koska tutkimusten antama kuva on varsin sekava ja usein jopa ristiriitainen. Tutkimus on perinteisesti ohjautunut ns. deprivatiohypoteesin pohjalta, eli työttömyyden oletetaan olevan yksioikoisen negatiivinen kokemus, joka väijäämättömästi johtaa uhrin passivoitumiseen, syrjäytymiseen, alkoholisoitumiseen, henkiseen ja fyysiseen sairastumiseen sekä perheen hajoamiseen. Valkokaulustyöttömien suhteen on kuitenkin esitetty (Schaufeli 1992) kaksi kilpailevaa hypoteesia, joista molemmat ovat myös saaneet empiiristä tukea. Ensimmäisen hypoteesin mukaan työttömyys on korkeasti koulutetuille erityisen vaikeaa, koska heillä identiteetti on rakennettu palkkatyön varaan, ja työttömyys on

usein yllätys ja uusi kokemus. Vastakkaisen hypoteesin mukaan taas työttömyys ei ole heille ongelma, koska heillä on paremmat sosiaaliset ja koulutukselliset resurssit hallita tilannetta.

Nämä ristiriitaiset tulokset selittyvät kolmen perinteiseen työttömyystutkimukseen liittyvän ongelman avulla. Ensinnäkin inhimillisen käytännön monimutkaisuus on unohdettu; tutkimuksissa on etsitty työttömyyden yleisiä vaikutuksia, vaikka yksilölliset ja tilannetekijät viime kädessä säätelevät työttömyyden kokemista. Toinen ongelma eli tilastollisten analyysimenetelmien käyttö on pahentanut tilannetta, koska yksilöllisiä eroja on käsitelty virhevarianssina ja kuvaus on rajoitettu keskiarvokuvaukseksi. Kolmas ongelma on rajoittuneiden teoreettisten mallien käyttö.

Tutkimuksessa akateemisten työttömien elämäntilanteista (Manninen 1993c) pyrittiin välttämään näitä ongelmia. Tutkimuksessa rakennettiin dynaamisen käsiteanalyysimenetelmän (DCA; Kontiainen 1991) avulla yksilöllisten elämäntilanteiden ja muutosprosessien kuvaukseen soveltuva analyysijärjestelmä. Kohderyhmänä olivat Helsingin työvoimatoimistossa toukokuussa 1990 työttöminä työnhakijoina olleet akateemisen perustutkinnon suorittaneet henkilöt (N=272, joista 132 osallistui tutkimukseen). Elämäntilannetta ja työttömyyden kokemista kartoittava aineisto kerättiin kyselylomakkeilla ja teemahaastatteluilta sekä myöhemmin erään työvoimakoulutuskurssin yhteydessä kerätyn seuranta-aineiston avulla (N=11).

Työttömän elämäntilanteen operationaalisenä määritelmänä käytettiin Paynen ja Hartleyn (1987) kehittämää työttömyyden kokemista kuvaavaan mallia, jossa kuvataan erilaisia elämäntilanteessa vaikuttavia ympäristö-, tilanne- ja persoonallisuustekijöitä sekä työttömyystilanteen (elämäntilanteen) kokemista näiden tekijöiden yhteisvaikutuksena. Elämäntilanteessa vaikuttavia tekijöitä kuvattiin kymmenen käsitteen avulla. *Taloudellisen tilanteen* ja fyysisen *terveydentilan* kuvaamiseen käytettiin itsearviointiin perustuvia muuttujia, joissa huomioitiin myös ko. asioiden muutos työttömyysaikana. *Uhka* tarkoittaa, miten uhkaavana henkilö kokee mahdollisesti jatkuvan työttömyyden. *Henkistä hyvinvointia* mitattiin GHQ-12 itse-

arviointilomakkeella (Goldberg & Hillier 1979), jolla voidaan arvioida lieviä henkisessä tasapainossa tapahtuneita muutoksia ja häiriöitä. Selviytymiskeinot jaettiin kahteen erilaiseen strategiaan; *emotionaalinen selviytymiskeino* tarkoittaa, että henkilö pyrkii vähentämään ongelmien aiheuttamaa stressiä, kun taas *ongelmakeskeinen selviytymiskeino* pyrkii ratkaisemaan itse ongelman. Ongelmakeskeiseen selviytymiskeinon turvaudutaan, kun ongelmat vielä ovat ratkaistavissa, hallintakyvyn vähetessä turvaudutaan entistä enemmän emotionaalisiin keinoihin (Folkman & Lazarus 1980). *Ulkoinen kontrolli* (external control) kuvaa tunnetta, ettei täysin voi itse päättää omista asioistaan. *Mahdollisuuksilla* tarkoitettiin pääosin työntöelle vaihtoehtoisia toimintoja, esim. opiskeluun, vapaa-ajanviettoon ja sosiaaliseen kanssakäymiseen liittyviä asioita. Käsitteiden yksilöllisiä painotuksia erilaisissa elämäntilanteissa kuvataan ns. attribuuttien avulla (kts. taulukko).

Tutkimuksessa tuotettiin kokonaiskuva ilmiöstä erilaisten elämäntilannetyyppien avulla. Ryhmittely- ja erotteluanalyyysien avulla määriteltiin aineistosta viisi akateemisen työttömän perustyyppiä, jotka kuvaavat erilaisia työttömyyden kokemistapoja. Yhteenvedo kullekin tyyppille ominaisista attribuuteista esitetään taulukossa 1.

Akateemisten työttömien elämäntilannetyypit kuvattiin ja nimettiin seuraavasti:

TYYPPI I: Ongelmattomat

Tyypillistä on tilanteen ongelmattomuus. Tilanteessa vaikuttavat tekijät ovat kautta linjan positiivisia ja tukevat hyvin toisiaan. Kohdalainen palkkatyöhön sitoutuminen ja tilanteen ongelmattomuus liittyvät yleiseen työkeskeiseen elämäntapaan, jossa ei ole tarvetta miettiä vaihtoehtoisia toimintamahdollisuuksia. Tyypin työttömyyden on harvoin taloudellisia ongelmia, ja työttömyyden yleisin syy on määräaikaisen työsopimuksen päättyminen. Nykyinen ammattitaito ja työllistymismahdollisuudet koetaan riittäviksi, joten aikuiskoulutukseen hakeutumista ei koeta tarpeelliseksi. Lisääntynyttä vapaa-aikaa ei juuri käytetä opiskeluun, pääasiassa lyhyehkö työttömyysjakso koetaan tervetulleena lomana ja vietetään perheen ja ystävien parissa.

TYYPPI II: Muutostilanteessa olijat

Tyypillistä on odotteleva, muutosvaihtoehtoja etsivä ja toteuttava elämäntilanne. Tilanne saatetaan kokea väliaikaisena, ja energiaa suunnataan joskus muuhunkin kuin työnhakuun. Tyypillistä on suhteellisen on-

Taulukko 1. Elämäntilannetyyppien attribuuttikombinaatiot

	E L Ä M Ä N T I L A N N E T Y Y P I T				
	Ongelmat- tomat I	Muutostil. olijat II	Aktiiviset III	Ongelmal- liset IV	Passivoitu- neet V
1. Taloudellinen tilanne	hyvä	hyvä	kohtal.	huono	huono
2. Terveystila	hyvä	hyvä	huono	hyvä	heikent.
3. Uhka	pieni	kohtal.	suuri	suuri	suuri
4. Henkinen hyvinvointi	hyvä	hyvä	kohtal.	huono	hyvä
5. Emotionaalinen selv.str.	harvoin	joskus	usein	joskus	usein
6. Ongelmakesk. selv.str.	joskus	joskus	joskus	joskus	harvoin
7. Ulkoinen kontrolli	pieni	pieni	suuri	suuri	suuri
8. Palkkatyöhön sitoutuminen	kohtal.	pieni	suuri	suuri	suuri
9. Ongelmat	vähän	jonk.v.	paljon	paljon	paljon
10. Mahdollisuudet	vähän	paljon	jonk.v.	vähän	vähän

gelmaton elämäntilanne. Elämäntilanne rakentuu selkeästi muun kuin työn varaan ja palkkatyölle vaihtoehtoiset mahdollisuudet (esim. opiskelu) hallitsevat elämää. Yleinen työttömyyden syy on valmistumisen jälkeinen kitkatyöttömyys ja nuorilla myös yllättäen päättynyt työsuhte. Aikuisopiskelu voidaan nähdä tässä välineenä ammattitaidon kasvattamiseen tai jopa itsetarkoituksena, joko itsensä kehittämisen näkökulmasta tai selviytymiskeinona, palkkatyölle vaihtoehtoisena toimintana.

TYYPPI III: Aktiiviset

Elämäntilanteelle on tyypillistä ongelmallisuus. Emotionaaliseen selviytymisstrategiaan turvaututaan usein, mutta toisaalta myös ongelmakeskeistä selviytymistä käytetään. Mahdollisuuksiakin koetaan olevan jonkin verran tai jopa paljon. Henkinen hyvinvointi on vielä kohtalainen, paljolti ilmeisesti kohtalaisen taloudellisen tilanteen ansiosta. Työttömyystilanne koetaan selvästi uhkaavana, mikä saattaa osaltaan vaikuttaa henkistä hyvinvointia heikentävästi. Tyypille ominainen ryhmä ovat mm. liike-elämästä syrjäytyneet keski-ikäiset miehet, joille paluu työelämään on erityisen vaikeaa. Aikuisopiskelulla on tässä tyypissä lähinnä välineellinen asema; kouluttautuminen nähdään puhtaasti keinona hankkia uusi ammatti tai työllistymistä edistävää henkistä pääomaa.

TYYPPI IV: Ongelmalliset

Ongelmallisin elämäntilanne, jossa henkinen hyvinvointi on selvästi heikentynyt. Leimaa-antavaa tälle tyypille on koettujen mahdollisuuksien vähäisyys ja taloudellisen tilanteen huonous. Tyyppi edustaa 'työttömän stereotyyppiä': huono henkinen hyvinvointi, suuri ulkoinen kontrolli, työhön sitoutuminen suuri, ongelmia paljon ja vastaavasti mahdollisuuksia vähän. Koulutukseen suhtautumisessa nousee esille pettymys ja luopuminen; hankitusta ammattitaidosta ja aktiivisesta opiskelusta huolimatta välineelliset työllistymistavoitteet ovat jääneet toteutumatta.

TYYPPI V: Passivoituneet

Elämäntilanne, jossa henkilö on kehittänyt

eräänlaisiksi puolustusmekanismiksi passiivisen, emootioiden säätelyyn perustuvan elämäntavan. Muista tyypeistä tyyppi eroaa selvimmin harvoin käytetyn ongelmakeskeisen selviytymisstrategian suhteen, jolloin selviytymiskeinot rajoittuvat ongelmien aiheuttamaa stressiä vähentävään emotionaaliseen selviytymisstrategiaan, jota käytetään usein. Mahdollisuuksien vähäisyys, suuri ulkoinen kontrolli, tilanteen ongelmallisuus ja suuri työhön sitoutuneisuus yhdessä passiivisen vetäytymisen kanssa tekevät elämäntilanteesta melko ongelmallisen. Taustalta saattaa löytyä tuloksettomia työllisyyskursseja, ja uutta koulutusta pelätään, koska se voi tuoda lisää epäonnistumisia. Yleisemminkin päämäärättömyys ja tavoitteiden puute aiheuttaa sen, ettei koulutusta koeta muutoksen välineenä.

Luokitus perustuu aineistoon, joka kerättiin vuonna 1990 akateemisten työttömyysasteen ollessa yhden prosentin luokkaa pääkaupunkiseudulla. Luonnollisesti tilanne on olennaisesti muuttunut joukkotyöttömyyden mukana. Tyypin merkitys onkin enemmän siinä, että tiedostetaan työttömyyskokemuksen moninaisuus ja yksilöllisyys; valtaosalle akateemisesti koulutetuista työttömyys ei ole yksioikoisen negatiivinen kokemus, vaikkakin se voi pitkittyessään sellaiseksi muodostua. Ylipäätään 'työttömyyden' sijasta pitäisi puhua palkattomuudesta, toivottomuudesta ja toivottomuudesta, jotka vaihtelevassa määrin saattavat sisältyä epämääräiseen työttömyys-käsitteeseen - mutta eivät välttämättä. Aikuiskoulutuksen roolia työttömän elämäntilanteessa yritetään pohdiskella seuraavassa.

HAASTEET AIKUISKOULUTUKSELLE

Työvoimapolitiittinen aikuiskoulutus eli lyhyemmin työvoimakoulutus on akateemisille suunnattuna varsin absurdi ilmiö. Pitkän huipputason koulutuksen saaneet työttömät lähetetään saamaan lisää koulutusta, ja sen oletetaan lisäävän ko. henkilön työnsaantimahdollisuuksia. Monissa tapauksissa näin varmasti onkin, esimerkiksi ammatillisesti spesifiä täydennyskoulutusta jakavilla kursseilla. Perinteistä täydennyskoulutusta onkin suunnattu alueille,

joissa sen hetkessä työmarkkinatilanteessa on työvoimapulaa (esim. atk-ammattilaiset 90-luvun alussa). Koulutusmuoto toimii niin kauan, kuin ko. aukko työmarkkinoilla säilyy, ja koulutetut henkilöt pystyvät siihen omatoimisesti haakeutumaan. Malli toimii niissä tapauksissa, joissa osallistujilla on selkeät päämäärät ja osoitettavissa oleva aukko ammattitaidossa, jonka paikkaamalla henkilö todennäköisesti työllistyy entistä paremmin.

Akateeminen työttömyys on hyvin pitkälti myös rakenteellinen ja koulutusjärjestelmään liittyvä ilmiö (esimerkiksi humanistien ylituotanto, suoranaista ammattipätevyyttä antamattomat pääaineet), mutta myös yksilötason ongelma; ajautuminen yliopistoon ('kaveritkin opiskeli') ja päämäärättömyys/päättämättömyys saattavat joissakin tapauksissa olla työttömyyden taustalla (vrt. Koivuniemi 1991; Manninen 1993c). Ns. urasuunnittelu- ja työnhaun tehokurssit ovatkin perinteisesti pyrkineet rakentamaan omatoimisen työnhaun strategioita ja itseluottamusta, joilla on olennainen merkitys, kun omaa osaamista lähdetään myymään työnantajille. Urasuunnittelukurssien tuloksetkin näkyvät usein vasta ajan kuluessa lisääntyneenä omatoimisuutena, eikä perinteinen välitön työllistymiskriteeri siten toimi laadun mittana (Koivuniemi 1991; Onnismaa 1993; Manninen 1993b). Itseluottamuksen menetyks on todettu useissa valkokaulustyöttömiä koskeneissa tutkimuksissa (kts. Manninen 1993c; Manninen 1994). Päämäärättömyys, arkuus ja omien kykyjen aliarviointi kehittyvät pitkittyneen työttö-

myyden yhteydessä, kun tulokseton työnhaku jatkuu pitkään. Silloin kapea-alainen täydennyskoulutus ei toimi.

Palkkatyöttömien 'koulutustarpeet' voisi siten hyvin pitkälle tiivistää nelikentäksi, jossa risteytyvät kvalifikaatiot ja itseluottamus. Kun samaan taulukkoon lisätään ideologis-poliittinen ulottuvuus (vrt. Silvennoinen 1993) sekä työmarkkinatilannetta kuvaava jatkumo, saadaan varsin moniulotteinen kuvausavaruus, jonne nykyinen ja kaikki kuviteltavissa oleva koulutustarjonta uppoaa sujuvasti. Esimerkiksi taidot jo omaaville mutta 'päämäärättömille' urasuunnittelu- ja itsetunnon kohennuskurssi on varmaan paikallaan, kun joku toinen saattaa hyötyä enemmän helposti myytäviä kvalifikaatioita tarjoavasta koulutuksesta. Yrittäjyyteen kannustavat ohjelmat ovat luku sinänsä, ja niiden merkitys onkin nykyisessä työmarkkinatilanteessa entisestään kasvanut. Itsensä työllistämisen taito tulee varmasti olemaan yksi akateemisesti koulutetun perustaito tulevaisuudessa.

Yritän seuraavassa esittää ideoita työvoimakoulutukseen liittyen, lähinnä akateemisten työttömien elämäntilanteiden analyysien yhteydessä nousseiden ajatusten pohjalta.

Pitäisikö koulutusta kohdentaa ja ajoittaa paremmin?

Tutkimuksessa tuotetun tyyppikuvauksen pohjalta on mahdollista suunnata ja suunnitella

Taulukko 2.

Elämäntilannetyypit ja koulutuksen kohdentaminen

ELÄMÄN-

TILANNETYYPPI

KOULUTUSMUOTO

täydennys

yrittäjä

urasuunnittelu

tukiryhmä

I	Ongelmattomat	X	X		
II	Muutostilanteessa olijat	X	X	X	
III	Aktiiviset	(X)	(X)	X	X
IV	Ongelmalliset			X	X
V	Passivoituneet			X	X

työvoimakoulutusta. Perinteistä täydennyskoulutusta ei varmaankaan ole järkevää suunnata kaikille, koska akateemisen koulutuksen saaneilla on yleensä vankka ammattitaito ja pitkä koulutustausta jo ennestään. Myöskään koulutusorganisaation kannalta ei ole järkevää kouluttaa henkilöitä, joilla on elämäntilanteessa muita akuutteja ongelmia, jotka väistämättä haittaavat oppimista ja työllistymistä. Monissa tapauksissa ns. urasuunnittelukurssi olisi ammatillisista pätevyyttä antavaa kurssia parempi vaihtoehto. Seuraavassa taulukossa hahmotellaan erilaisten akateemisille suunnattujen työvoimapolitiittisen aikuiskoulutuksen muotojen ja elämäntilannetyyppien yhteensopivuutta.

Ongelmallisimmissa elämäntilanteissa elävien henkilöiden kohdalla koulutus on varmasti syytä aloittaa urasuunnittelusta ja tukiryhmistä. Myös taloudellisen tuen, työllistämistoimenpiteiden ja muiden työvoimapolitiittisten tukitoimenpiteiden suunnittelu, kohdentaminen ja arviointi osana yksilön laajempaa elämäntilannetta on mahdollista elämäntilanneanalyysien avulla. Monissa tapauksissa – varsinkaan nykyisen laskusuhdanteen aikana – työn löytäminen ei ole mahdollista, ja tilanteen ratkaisuja pitää etsiä muualta. Esimerkiksi työhön sitoutumisen vähentäminen ja muiden toimintamahdollisuuksien lisääminen tavalla tai toisella saattaisivat auttaa selviytymään työttömyysvaiheen yli pienemmällä ahdistuksella.

Elämäntilanneanalyyseja ja urasuunnittelua?

Urasuunnittelukurssien tapainen elämänhallintaa kehittävä työvoimakoulutus on varmasti pidemmän päälle sekä yksilön että yhteiskunnan kannalta edullisempaa koulutusta kuin usein kalliit täydennyskoulutuskurssit. Niiden avulla on mahdollista päästä hyödyntämään pitkää ja kallista yliopistokoulutusta alueilla, joille ko. henkilö haluaa suuntautua. Urasuunnittelun sijoittaminen jo yliopistollisiin perustutkintoihin olisi varmasti harkinnan arvoista. Urasuunnittelu pitäisi myös toteuttaa pidempiaikaisena prosessina – onhan työttömyyksen prosessi.

Ostopalveluperiaatteella toteutettuun työvoimakoulutukseen ohjaus on joskus hyvin sattu-

manvaraista ja tapahtuu usein ilman aikuiskoulutuksen perustietoja ja aikuisopiskelijan kokonaistilanteen selvittämistä. Kohderyhmä eli palkkatyöttömät ovat myös hyvin heterogeeninen ryhmä, mutta heitä kohdellaan usein mielikuvien varassa harmaana passivoituneena massana, eikä heidän muutostarpeitaan juurikaan pyritä erittelemään. Toisaalta massatyöttömyyden aiheuttamat ruuhkat asettavat selkeän rajan työvoimahallinnon resursseille, kuten Räisänen (1993) on osuvasti todennut.

Työvoimakoulutukseen hakeutuminen ja -ohjaus on kuitenkin valitettavan usein sattumanvarainen prosessi, oli jo ennen joukkotyöttömyyttä. Seuraavassa lainattu henkilö oli sattumalta viimeisenä ilmoittautumispäivänä nähnyt työvoimatoimistossa ilmoituksen atk-kurssista, jolle olikin sitten päässyt. Kurssi harjoittelupaikkoineen oli pettymys, ja työttömyys jatkui kurssin jälkeen entistä ongelmallisempaan:

Ja sit vielä kun mä alotin tän kurssin mä en ollu varsinaisesti juur pitkään ollu työttömänä. Mut nyt sitte on kumminkin, on käyny työllisyyskurssin ja on taas työttömänä. Niin nythän jokainen päivä on mulle miinusta kun baen työtä.

Kurssille hakeutuminen oli osa pidempää ajautumisprosessia. Henkilö oli aikoinaan ajautunut kavereiden mukana yliopistoon, käynyt kurssimuotoisen koulutuksen läpi ja ajautunut koulutusta vastaamattomaan työhön, josta siten jäi työttömäksi yhtenä laman ensimmäisistä uhreista:

Tän oman alan töitä mä en oo ikinä tehny, mä oon kymmenen vuotta tehny muuta työtä. Et ei oikeen tiedä, et mikä ois.. niinku toisaalta tuntuu, et mä en ikinä enää mee töihin.. et en mä oo nyt niinku bakenukkaan oikeestaan, et ei oo niinku realistista käsitystä, et mitä vois tehdä.

Kapea-alainen täydennyskoulutuskurssi, jossa harjoittelupaikankin etsiminen vaatii omaaloitteisuutta ja päämäärätietoisuutta, ei varmaankaan ollut tälle henkilölle paras mahdollinen vaihtoehto. Urasuunnittelukurssi, jossa työkokemuksen ja koulutuksen mukanaan tuomat osaamisen ja kiinnostuksen alueet olisi kartoi-

tettu systemaattisesti, olisi varmasti ollut toimivampi.

En mä tällä hetkellä osaa edes kuvitella että saisin jostaki työtä. On ihan niinku vieras ajatus. Ettei niinku tulevaisuuteen oikeestaan oikeen usko, eikä odota paljoo siltä, kunhan viettää vain päivän kerrallaan... jollainlailla.

Asenteet remonttiin?

Yhteiskunnassa vallitsevat työtä ja työttömyyttä koskevat asenteet ja suhtautumistavat melko tehokkaasti estävät kaikenlaisen mielekkään toiminnan työttömyysaikana. Työttömyys on arka ja tunnepitoinen ilmiö, jolle annetut merkitykset ja tulkinnat säätelevät paitsi yksilön työttömyyskokemusta myös yhteiskunnan työttömiin kohdistamia kontrolli- ja tukijärjestelmiä sekä työvoimakoulutuksen suunnittelua.

Työttömyyteen ja työttömiin suhtautumista voi eritellä kahden näkemyksen ristiintaulukoinnin avulla. Perinteisesti työttömyyteen ja työttömiin suhtautuminen määräytyy sen mukaan, nähdäänkö työttömyys (1) henkilön omalla **tietoisena valintana**, (2) omalla **syynä** (esimerkiksi laiskuudesta, saamattomuudesta tai osaamattomuudesta johtuvana) vai (3) **rakenteellisista tekijöistä** johtuvana, esimerkiksi

yleisen laskusuhdanteen ja joukkotyöttömyyden aiheuttamaksi.

Työttömyyteen suhtautuminen määräytyy myös sen mukaan, miten hyväksyttävänä ilman palkkatyötä elämistä pidetään, eli miten yksilön rooli yhteiskunnassa hahmotetaan. Myytti 'protestanttisesta työetiikasta' ja palkkatyöhön liittyvät voimakkaat psykologiset, taloudelliset ja sosiaaliset rakenteet ovat johtaneet näkemykseen, että jokaisen tulisi tehdä työtä elantonsa ansaitsemiseksi. Toisaalta yhteiskunnalliseen työnjakoon ja markkinatalouteen sisäänrakennettuna kuuluvan työttömyyden vuoksi entistä enemmän on esitetty vaatimuksia ns. kansalaispalkan ja 'hyödyllisen työttömyyden' puolesta. Työttömyyteen ja työttömiin liittyvät käsitykset voi ristiintaulukoida kuviossa 1. esitetyllä tavalla.

Näkemyks työttömiä **pinnareina** johtaa lisääntyneeseen valvontaan esim. päivärahojen jaossa. Hyvän työllisyystilanteen vallitessa työtön myös ennen pitkää saattaa syyllistää itsensä, ellei työtä löydy; syyllisydentunne ja pinnariksi leimautumisen pelko saattaa johtaa sosiaalisista kontakteista eristäytymiseen. Sama vaikutus saattaa olla itsensä syylliseksi kokemisella. Näkemyks työttömiä **uhreina** lienee lähinnä virallista työvoimapolitiikkaa: työttömyyskorvaus nähdään tarpeellisena tilanteen helpottajana, mutta vain määräaikaisesti. Pitkittynyt työttömyys voidaan nähdä osoituksena työhaluttomuudesta, jolloin työtön saatetaan leimata pinnariksi tai syylliseksi.

Kuvio 1. Työttömyyteen ja työttömiin suhtautuminen

NÄKEMYS YKSILÖN ROOLISTA YHTEISKUNNASSA

NÄKEMYS TYÖTTÖMYYDEN SYISTÄ	Oma valinta	PINNARI	VAIHTOEHTOINEN ELÄMÄNTAPA
	Oma syy	SYYLLINEN	AVUSTETTAVA
	Rakenteellinen syy	UHRI	VAPAUTUNUT

Akateemisesti koulutettujen kohdalla **vaihtoehtoinen elämäntapa** työttömyyden tulkintana saattaa olla melko yleinen. Vapaaehtoista työskentelyä hyväntekeväisyysjärjestöissä, 'boheemielämää', sivistysharrastuksia tai taiteilijaelämää voidaan pitää hyväksyttävänä, jopa parempana vaihtoehtona kuin uraputkeen ajautumista. Työltä vaaditaan mielekkyyttä ja joustavuutta. Sivistyksellinen elämäntapa ja jatkuva opiskelu voidaan myös sijoittaa tähän kategoriaan. Tulkinta perustuu näkemykselle, että yhteiskunnan kannalta on hyödyllistä antaa tiettyjen yksilöiden toteuttaa ja kehittää itseään palkkatyöstä vapaana.

Omasta 'syystään' pitkäaikaistyöttömiksi ajautuvat henkilöt ohjataan yleensä tietyn ajan kuluessa työvoimahallinnosta muun sosiaaliturvan piiriin, esimerkiksi työkyvyttömyyseläkkeelle. Työttömyys saattaa olla esimerkiksi välivaihe eläkepäätöstä odotellessa.

Vapautuminen työttömyystilanteen tulkintana johtaa näkemään työttömät sapattivapaalle ja esimerkiksi koulutukseen päässeiksi. Taustalla on näkemys, ettei nykyinen talousjärjestelmä pysty tarjoamaan työtä jokaiselle, jolloin pieni rakenteellinen työttömyys on väistämätöntä, jopa toivottavaa työmarkkinoiden joustavan toiminnan ja ammatillisen kehittymisen kannalta. Työttömyystutkimuksen alueella hyvä esimerkki tästä lähestymistavasta on Hännisen ja Polson (1991) 'Sahalan' lomautetuista tekemä tutkimus, jossa lomautus havaittiin itse asiassa raskaasta tehdastyöstä vapauttavaksi kokemukseksi ja uusia vaihtoehtoja avaavaksi elämäntilanteeksi.

Aikuiskoulutuksen kannalta tulkinta työttömyydestä vapautumisena olisi varmaankin hyödyllisin näkökulma, mutta sallivatko nykyinen lainsäädäntö ja asenteet tällaisen näkökulman? Ainakaan työvoima- ja sosiaalipolitiikassa ei ole pystytty vaihtoehtoisen elämäntavan ja vapautumisen tulkintoja vielä hyväksymään ja virallisen suhtautuminen työttömiin liikkuu edelleen akselilla pinnarit ja uhrin. Asiointi työvoimaviranomaisten kanssa saatetaan tästä syystä kokea nöyryyttävänä ja ahdistavana, ja työvoimakoulutukseen joutuminen häpeäksi, ellei suoraan pakoksi.

Auttaisiko reflektointi?

Vaikka reflektiivisyys on aikuiskoulutuksen uusien sisällötön muotitermi, en malta olla ottamatta sitä esille myös tässä yhteydessä. Olenhan itse argumentoinut sen puolesta eri yhteyksissä (esim. Manninen 1993 a, c ja d), ja sen käytännön toimivuudesta on myös olemassa viitteitä (Manninen 1993c; Manninen 1994). Oman elämäntilanteen ja erilaisten muutosvaihtoehtojen reflektiivinen tarkastelu voisi olla yksi keino pysäyttää itseään ruokkivia työttömyysprosesseja.

Aikuiskoulutuksen yhtenä peruseriaatteena on usein pidetty itseohjautuvuutta tai ainakin siihen pyrkimistä. Aikuisen itseohjautuvuus vaatii yleensä ongelmatilanteiden ja niissä vaikuttavien keskeisten tekijöiden tiedostamista (critical consciousness), ennenkuin niiden vaikutuksia voi pyrkiä hallitsemaan tai niistä vapautumaan. Oppimisen tavoitteena tulisi olla kriittinen tietoisuus omasta elämäntilanteesta ja suhteesta ympäröivään yhteiskuntaan. Oppimisen reflektiivisyys ja reflektiivinen oman kokemuksen ja toiminnan arviointi muuttumisen ja vapautumisen lähtökohtana on yksi aikuiskoulutuksen keskeisistä teemoista (Tennant 1988, 40). Selkeimmillään tällä hetkellä lähestymistapa esiintyy Mezirowin, Brookfieldin ja Freiren kirjoituksissa, mutta keskeiset periaatteet ovat löydettävissä jo Eduard Lindemanin (1926) ajatuksista. Aikuiskoulutus voidaankin nähdä emansipaatioon ja muutoksen suunnitteluun liittyvänä prosessina, jossa pyritään erilaisten muutosvaihtoehtojen tarkasteluun ja tilanteen reflektiiviseen ja kriittiseen arviointiin (Kontianen & Manninen 1992; Manninen 1993d).

Työttömyyttä voidaan tarkastella ristiriita- ja muutostilanteena, jonka ratkaisu vaatii usein monia erilaisia toimenpiteitä paitsi yksilöltä itseltään myös muilta tahoilta. Tilanteen ja siinä vaikuttavien tekijöiden tiedostaminen ja kattava tarkastelu voi toimia reflektiivisen oppimisen lähtökohtana. Alimmalla tasolla reflektiivisyys on Mezirowin (1981, 12) mukaan yksinkertaisesti jonkin tietyn käsityksen, merkityksen, toiminnan ja niiden suhteen kehittyneen vakiintuneen toimintatavan tietoiseksi tekemistä. Työttömyystilanteessa tiedostamisprosessi voisi siten käynnistyä omassa elämäntilanteessa vai-

kuttavien tekijöiden tiedostamisesta. Ne eivät ole välttämättä tiedostettuja, ellei niitä voida systemaattisesti osoittaa. Alemman tason tiedostamisprosessit voivat käynnistää syvällistäkin pohdintaa oman työttömyystilanteen kokemuksista ja kokemusten syistä (esimerkiksi yhteiskunnallisten yksilöön ja työhön kohdistuvien rooliodotusten ja protestanttisen työetiikan kyseenalaistaminen varsinkin nykyisessä työllisyystilanteessa).

Aikuisdidaktiikka välineeksi?

Silvennoisen (1993) jäsenitys englantilaisesta ideologisesti värityneestä työttömyyskoulutukseen liittyvästä keskustelusta on paikallaan myös suomalaisen keskustelun pohjaksi. Viime kädessä on kysymys hyvin pitkälti siitä, sopeutetaanko työttömät koulutuksen avulla tavalla tai toisella nykyiseen yhteiskuntaan vai pyritäänkö muuttamaan vallitsevia oloja. Silvennoisen (mt.) referoima nelikenttä on identtinen Burrellin ja Morganin (1979) esittämän kanssa, ja olen toisaalla (Manninen 1993d) sijoittanut myös aikuiskoulutuksen suunnittelun lähestymistavat näihin neljään lohkoon. Kukin didaktinen lähestymistapa tuottaa taustafilosofiansa mukaisesti lähtökohtien, menetelmien ja tavoitteiden suhteen erilaisia koulutusohjelmia, mikä vuoksi lähestymistapoja voi käyttää tietoisesti muutoksen tai sopeuttamisen välineinä.

Perinteinen **opetusteknologinen**/behavioristinen lähestymistapa soveltuu nykyiseen yhteiskuntaan sopeuttamiseen ja siinä selviytymiseen. Kognitiivinen lähestymistapa ja sille pohjautuva kehittävä työntutkimus näkevät puolestaan yksilönkehityksen dialektiseksi ja systeemiseksi prosessiksi, jossa ympäristön ja yksilön kehitys nivoutuvat yhteen. Kasvatustilofilosofisena tavoitteena ei niinkään ole yksilöiden sopeuttaminen vallitsevaan todellisuuteen, vaan ajattelumallien ja toiminnan usein radikaalikin muuttaminen samanaikaisesti yksilöiden kehittämisen kanssa.

Humanistisessa lähestymistavassa lähtökohtana ovat yksilön itsensä kokemat ja ilmaiset kehittämistarpeet. Malli pyrkii - tiedos-

tamataan - lähinnä sopeuttamaan yksilön olemassaolevaan yhteiskunnalliseen todellisuuteen, koska siitä puuttuu rakenteita muuttava mekanismi. Koetut koulutustarpeet liittyvät koettuihin ongelmatilanteisiin ja sitä kautta johtavat vain ympäristöön ja siinä tapahtuneisiin muutoksiin sopeutumiseen (vrt. Manninen & al. 1988).

Radikaalin humanistisen lähestymistavan lähtökohtaoletuksena on, että yksilönkehitys - vaikkakin luonnollinen prosessi - on usein estynyt vallitsevien yhteiskunnallisten rakenteiden vuoksi. Alistetussa asemassa elävien väärä tai puutteellinen tietoisuus omista kehittämistarpeistaan on esteenä luonnolliselle kehitymiselle, joka voi alkaa vasta kuin väärästä tietoisuudesta on vapauduttu. Vapautuminen on mahdollista reflektiivisen oppimisen ja tiedostamisen avulla, minkä jälkeen yksilö voi vasta itseohjatusti toteuttaa omaa humanistista ideaaliaan ja muuttaa olemassaolevia rakenteita.

Myönteisyyttä ja Taoa?

Saattaa vaikuttaa julmalta ja naivilta tarjota positiivista ajattelua selviytymiskeinoksi ihmiselle, joka on syvässä taloudellisessa ja henkisessä kriisissä työttömyyden vuoksi. Myönteistä elämänsäasetettä opettavissa teoksissa (esim. Hämäläinen 1993) on kuitenkin kuvattu useita selviytymistarinoita, joissa syvänkin työttömyyden aiheuttaman kriisin pohjalta on lopulta noustu suhtautumistapoja muuttamalla. Yhtymäkohdat positiivisen ajattelun ja reflektiivisen oppimisen välillä ovat myös selkeät, sillä molemmissa on periaatteessa kysymys toiminnan ja ajattelutapojen tietoiseksi tekemisestä.

Omien suhtautumistapojen merkitys tulee esille myös työttömyyskokemusten yhteydessä. Työttömyystilanteen ja ympäristön paineen kokeminen riippuu pitkälti tilanteelle itse annetusta tulkinnasta. Hännisen ja Polson (1991, 14) mukaan työttömyystilanteen tulkinta *baasteeksi* johtaa aktiiviseen toimintaan ja tilanteen myönteisten puolien korostamiseen, kun taas tulkinta työttömyydestä menetyksenä saattaa johtaa alistumiseen ja kielteisiin tunteisiin. Työttömyystilanteen myönteistä tulkintaa vaikeuttaa

kuitenkin se, etteivät yleiset normit suosi työttömyyden kokemista positiivisena asiana.

Nalle Puhin ja Taolaisuuteen (Hoff 1989) tutustumisestakaan ei varmasti ole ainakaan haittaa. Erityisen hyödyllistä se olisi sille kansanosalle, joka parhaillaan tekee ylitöinä työttömien töitä.

KIRJALLISUUS

- Burrell, G. & Morgan, G. 1979. Sociological paradigms and organizational analysis. London: Heineman Educational Books.
- Folkman, S. & Lazarus, R. 1980. An analysis of coping in a middle-aged community sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21, 219–239.
- Goldberg, D. P. & Hillier, V. F. 1979. A scaled version of the General Health Questionnaire. *Psychological Medicine*, 9, 139–145.
- Hoff, B. 1989. Nalle Puh ja Tao. Helsinki: Otava.
- Hämäläinen, P. 1993. Myönteisyyden mahtava voima. Helsinki: Otava.
- Hänninen, V. & Polso, L. 1991. Työpaikan menetys elämänmuutoksena. Tampereen yliopisto, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos, tutkimuksia A:21.
- Koivuniemi, M. 1991. Laadullinen näkökulma urasuunnittelukurssien vaikuttavuuteen. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Koivuniemi, M. 1992. Työllisyyskoulutus akateemisen työttömän elämänkulussa. Aikuiskasvatustieteen syventävien opintojen tutkielma. Helsingin yliopisto, kasvatustieteen laitos.
- Konttinen, S. 1991. Dynamic Concept Analysis. In S. Konttinen: Use of Conceptual Models in Case Studies. University of Helsinki, Department of Education. Research Bulletin no 78, 1–49.
- Konttinen, S. & Manninen, J. 1992. A Framework for adult education. In: Social Change and Adult Education Research – Adult Education Research in Nordic Countries 1990/91. Linköping: Linköping University, Department of Education and Psychology.
- Lindeman, E. 1926/1989. The Meaning of Adult Education. Oklahoma: Oklahoma Research Center for Continuing Professional and Higher Education.
- Lindroos, R. 1993. Työ, koulutus, elämänhallinta. Elämäkertatutkimus työllisyyskoulutukseen osallistuneiden työorientaatioista. Helsingin yliopisto, kasvatustieteen laitos, tutkimuksia 136.
- Manninen, J. 1993a. Developing tools for critical reflection in unemployment education. In: Social Change and Adult Education Research – Adult Education Research in Nordic Countries 1991/92. Linköping: Linköping University, Department of Education and Psychology.
- Manninen, J. 1993b. Managers of their own life and learning? An evaluation of an Euroform project for long term unemployed professionals aiming at mobility in Europe. ESREA European research seminar 'Popular adult education and social mobilization in Europe'. Linköping, Sweden, August 7–10, 1993.
- Manninen, J. 1993c. Akateemiset työttömät työnhakijat – elämäntilanne ja työvoimakoulutus. Helsingin yliopisto, kasvatustieteen laitos, tutkimuksia 137.
- Manninen, J. 1993d. Muutoksen suunnittelu yksilötasolla. Teoksessa: S. Konttinen & K. Nurmi (toim.) Muutos ja interventio. Helsingin yliopisto, kasvatustieteen laitos, Tutkimuksia 139.
- Manninen, J. 1994. How to become an Euromanager? An evaluation of an Euroform project for long term unemployed professionals aiming at mobility in Europe. (tulossa)
- Manninen, J. & Kauppi, A. & Konttinen, S. 1988. Koulutussuunnittelun lähtökohtia. Analyysi Knowlesin andragogiasta didaktisena lähestymistapana. Helsingin yliopisto, kasvatustieteen laitos, tutkimuksia 116.
- Mezirow, J. 1981. A Critical Theory of Adult Learning and Education. *Adult Education* 32, 1, 3–24.
- Onnismäa, J. 1993. Mitä on laatu ammatillisessa aikuis-koulutuksessa? *Aikuiskasvatus* 4/93, 255–258.
- Payne, R. & Hartley, J. 1987. A test of a model for explaining the affective experience of unemployed men. *Journal of Occupational Psychology*, 60, 31–47.
- Räisänen, H. 1993. Kuvausjärjestelmän kehittelyä vai työttömyystutkimusta? *Työpoliittinen aikakauskirja* 4, 55–58.
- Schaufeli, W. 1992. Unemployment and mental health in well- and poorly-educated school-leavers. In: C. Verhaar & L. Jansma & al. (eds.). On the mysteries of unemployment. Den Haag: Kluwer Academic Publishers. 253–271.
- Silvennoinen, H. 1993. Työttömille koulutusta – miksi ja minkälaista? *Aikuiskasvatus* 3/93, 164–171.
- Taylor, R. & Ward, K. 1988. Adult education with unemployed people. In: T. Lovett (ed.). Radical approaches to adult education. Guildford: Biddles Ltd.
- Tennant, M. 1988. Psychology and adult learning. New York: Routledge.
- Walters, N. 1993. A rationale for educational responses with the unemployed executive. Manuscript, The Guildford Institute of University of Surrey.
- Watts, A. 1983. Education, unemployment and the future of work. Milton Keynes: Open University Press.